

**Чыноўнікі тлумачылі,
што лягчэй будзе
жыць**

КАМУНІКАЦЫЯ.ORG

Мікола Артэмюк, КОЙЛЫ:

У нашай вёсцы ў калгас запісалася недзе пад 20 гаспадароў. Спачатку калгаснікі паставілі вялікую драўляную пуню, у якой трымалі кароў. Вялікі мураваны свіран пабудавалі побач драўлянага будынка і купілі млынок, паслугамі якога карысталіся таксама аднаасобныя гаспадары. Вялікую мураваную абору пачалі будаваць перад смерцю Сталіна. Маці мая не схацела ўступіць у калгас і зямлю нам памянялі на горшую. Спачатку зямлю ў калгасе абраблялі коннымі прыладамі. Пасля купілі трактар на жалезных колах і плугі, якімі сталі араць аб'яднанае ў вялікія ўчасткі поле. Пазней дакупілі лепшы трактар на гумавых шынах.

Здараліся выпадкі, што сын ішоў у калгас і з сабой забіраў палову поля, а бацька абрабляў самастойна апошнюю частку зямлі. Калгас ліквідавалі ў другой палове пяцідзiesiąтых гадоў і нам аддалі наша поле. Недакончаная абора перайшла на ўласнасць калгаса з Бельшчыны.

Цяжка было гаспадарыць тым, што не ўступілі ў калгас. Трэба было на патрэбы дзяржавы абавязкова пастаўляць сельскагаспадарчыя прадукты. Многа працавалі мы на грамадскіх пачатках, будуючы дарогі. У пасляваенныя гады перабудаваны былі дарогі з Койлаў у Курашава і з Койлаў у Новае Беразова. Раней там таксама былі брукаваныя дарогі. Аднак яны былі выкананы на гліне і паразбіваліся ад жалезных вазоў. Пазней праз Койлы пачалі ездзіць аўтобусы, на якіх моладзь даязджала ў Гайнаўку ў школы і на працу.

Фёдар Аўсянюк, ВІТАВА:

Мой дзед найбольш лугоў ачысціў з дрэў і кустоў і таму ў нас было многа поля. Аднак пасля вайны з-за вялі-

кіх падаткаў прыбытку ад гэтага поля не было. Дадаткова плацілі мы ўзносы на адбудову Варшавы і будову школ. Была ў нас зямля шостага класа. Толькі ў некаторых месцах было поле пятага класа. Паколькі было ў мяне многа зямлі, касіў я збожжа касой. Гаспадары, у якіх было менш поля, збожжа жалі сярпамі.

У нас быў вельмі слабы плён, а трэба было аддаць за сімвалічныя грошы кожны год, у якасці абавязковых нарыхтовак, 7 цэнтнераў жыта, паўтары тоны бульбы і 350 кг мяса.

Калі мы касілі траву, то трэба было яе выносіць на сухое месца, каб высушыць на сена. Людзі мучыліся, гадавалі мала кароў і таму мелі мала гною на паляпшэнне плёнаў на палях. Калі пасееш збожжа на нашых пясчаных землях без гною, то яно вельмі слаба расце. Каб паляпшыць плён, сеялі мы на палях лубін, а пасля прыворвалі яго. Найчасцей сеялі мы жыта, авёс і садзілі бульбу. Яшчэ да ўзнікнення калгаса зрабілі ў нас меліярацыю.

Прыязджалі чыноўнікі і агітавалі ўступаць у калгас. Гаварылі, што хочучь ліквідаваць загоны. На калектыўнае гаспадаранне рашаліся спачатку сем'і, у якіх было менш зямлі. Ім цяжка было пражыць ад прыбытку з сельскай гаспадаркі. У мяне было найбольш зямлі ў вёсцы, рашыўся не ісці ў калгас, толькі гаспадарыць індывідуальна.

Некаторыя гаспадары адразу запісаліся да калектыўнага гаспадарання. Маю зямлю забралі ў калгас, а ўзамен далі дрэннае поле. Паколькі было ў мяне многа поля, бо ажно 28 гектараў, аблажылі нас вельмі вялікімі падаткамі. Я яшчэ сам гаспадарыў адзін год. Пасля жыццё прымусіла мяне запісацца ў калгас. Працуючы ў калгасе я не мусіў плаціць падаткаў. Лічылі колькі дзён мы з жонкай працавалі ў час палявых работ і восенню за гэтую працу давалі нам з супольных запасаў жыта, авёс і бульбу на харчаванне сям'і і на корм для каня, свіней і курэй.

Калі я запісаўся ў калгас, то трэба было хадзіць са сва-

ім канём араць і выконваць іншыя працы ў полі. Касілі мы, жалі, гной вазілі, бульбу садзілі. Гадавалі мы кароў, бо было многа супольных вясковых лугоў. Дадаткова прадавалі мы масла і смятану. Аднак усе трымалі коней і кароў дома. Калгас у нашай вёсцы дзейнічаў толькі два гады. Узнік у 1950-х гадах, а раскідаўся пасля прыходу да ўлады Гамулкі. Не было ў нас нават супольнай аборы.

Пасля развалу калгаса я атрымаў усё сваё поле, на якім гаспадарыў у дакалгасны перыяд. Хаця я сеяў многа збожжа, прыбытак на някасных землях быў невялікі. Прыбытку ад сельскай гаспадаркі не хапала, каб аплаціць усе падаткі і мусяў я працаваць у лесе, каб пракарміць сям'ю.

Пасля выхаду з калгаса таксама трэба было плаціць вялікія падаткі. Я першым у вёсцы прыдбаў воз з гумовымі коламі і хацелі забраць яго за падатак. Лічылі нас багачамі і патрабавалі найбольш плаціць.

Лявон Багінскі, ГАЛАДЫ:

Пасля вайны з частак пакінутага салдатамі савецкага матацыкла зрабіў я такарны станок. У недаканчанай частцы дома (пачаў яго будаваць бацька ў 1935 г.) зрабіў я майстэрню. Працаваў я на гаспадарцы, але паколькі бацькі былі слабога здароўя, у войска мяне не бралі. У 1953 г. я ажаніўся і тады мяне перавялі ў запас і ўзялі на абучэнне ў Сувалкі. Пасля працаваў я сталёрам у дзяржаўным прадпрыемстве ГОМ у Бельску.

Мы з бацькам выконвалі драўляныя ўпрыгожанні дамоў, акон, ганкаў. Пасля заканчэння палявых работ пачынаўся ў нас сезон вытворчасці калаўротаў. Для гэтай справы выкарыстоўвалі мы лісцевую драўніну: мяккую і лёгкую ліпу ды альшыну і цвёрдую бярозу. Самы галоў-

ны элемент — кола. Трэба было спачатку склеіць дошкі, выразаць кола, уставіць спіцы і апрацаваць на такарным станку. Пры санацыі рабілі калаўроты з вялікімі коламі, г.зв. французскія. Вялікае кола хутчэй вярцела шпулькай і паскорвала рытм прадзення. Пры вырабе калаўротаў патрэбны канструктарскія ўмеласці. Старанна выкананае кола мела істотны ўплыў на працу ўсёй прылады, якая служыла прадзільшчыцы дзесяткі гадоў. Толькі клеенае кола пад уплывам вільгаці расклеівалася і час ад часу патрабавала рамонту.

Калаўроты прадаваліся з восені да Каляд. Кліенты або самі прыезджалі купіць прыладу, або мы ездзілі прадаваць іх на рынак. Калі калаўроты сталі выходзіць з агульнага ўжытку, тады я заняўся будаўнічай сталяркай. Мож і далей рабіў бы я калаўроты, але ў 1969 г. перад Калядамі згарэла клуня з прыбудоўкай, у якой знаходзіўся такарны станок.

Рыгор Бобер, МІКЛАШЫ:

Пасля вайны млын стаў уласнасцю Гміннага кааператыва (ГС). Да прыводу машын у рух пачалі выкарыстоўваць электрарухавікі. Усе навакольныя млыны падлягалі тады Млынарскай управе ў Бельску-Падляшскім. Кароткі час, у шасцідзiesiąтыя гады, млыны падлягалі грамадскім радам, а пасля зноў вярнуліся ў распараджэнне ГСаў. Цяпер некаторыя млыны сталі ўласнасцю ранейшых прыватных уладальнікаў.

Каб стаць млынаром, трэба было здаць экзамены. У 1951 г. закончыў я спецыяльныя курсы ў Аўгуставе, а пасля завочна здабыў званне майстра. Яшчэ ў 1950—я гады на млын у Орлі прыезджалі сяляне нават з далёкіх вёсак, з-пад Кляшчэль і Гайнаўкі. Пару гадоў малолі мы

па 5 тон збожжа на адну змену. Працавалі бесперапынна. Вельмі часта нас кантралявалі чыноўнікі, шукалі ці не мелем мы незаконна, без выдачы квітанцый. Калісьці, як быў вадзяны млын, прыходзілася чакаць пакуль падмецца ўзровень вады і тады сяляне не раз начавалі ў млыне. А сёння ў млыне пуста, сяляне не ездзяць маюць збожжа, а муку купляюць у магазіне.

Ян Ваўтанюк, ДЫДУЛІ:

Як дайшло да стварэння калгаса? Прыходзілі агенты і расхвальвалі, тлумачылі, што лягчэй будзе жыць. Зямлі ў калгасе было 220 гектараў і ўсё коньмі трэба было абрабляць. Было іх у нас 10 пар. Да цяжэйшай работы бралі трактары на жалезных колах, напрыклад, для арання лугоў. У калгасе не было сваіх трактароў. Карысталіся мы паслугамі Машына-трактарнай станцыі ў Кляшчэлях.

Я быў трактарыстам у Дыдулях, але лічыўся работнікам МТС. У 1950 г. праходзіў я курсы і практыку ў Голдапе. 9 мая ў Дыдулях успыхнуў пажар. Гарэць пачало ў майго суседа. Згарэла ўся вёска. Трэба было неадкладна вяртацца дадому, аднаўляць будынкі, хадзіць на работу ў калгас і дадаткова даглядаць дзесяць кароў.

У 1956 годзе, пасля прыходу да ўлады Гамулкі, калгасы распусцілі. Гамулка прапанаваў, каб моцныя калгасы пакінуць, а кволяы — ліквідаваць. Але людзі зрабілі наадварот. У нас рухомую маёмасць падзялілі паводле працадзён. Падзялілі таксама калгаснае поле — кожны ўзяў свой участак, сад — павыкопвалі фруктовыя дрэвы. Паразбіралі сваіх коней. Майго прадалі, то далі за яго трохі грошай.

У калгас людзі ішлі неахвотна. Працавалі мы, зараблялі працадні і неяк жылі. Можна сказаць, дружна, бо

я чатыры разы выпраўляў хрысціны і цэлую вёску запрашаў. Калгас навучыў мяне многаму. Закончыў я курсы трактарыстаў і брыгадзіраў. Для мяне, якому адукацыя абарвалася на другім класе, гэта была вялікая школа. Пасля я нават аграномам тлумачыў як трэба рэгуляваць сеялкі.

Фёдар Джэга, ЯГАДНІКІ:

Гаспадаранне ў Ягадніках палепшылася пасля вайны, калі ліквідавалі цераспалосіцу.

Камасацыя пачалася яшчэ перад вайной. Тады вызначылі вялікія ўчасткі поля і абазначылі іх стоўбікамі. Аднак мы не паспелі перайсці на новыя землі, бо пачалася нямецка-польская вайна. Землямеры, якія ў 1945 годзе прыехалі ліквідаваць цераспалосіцу, знайшлі стоўбікі закапаня ў зямлі. Там, дзе іх не было, укапалі новыя, згодна з даваеннымі планами. Калі мы перайшлі на новае поле, зрабілі ў нас меліярацыю і стала нам намнога лягчэй гаспадарыць.

Разам з камасацыяй палёў жыхарам Ягаднік прапанавалася засноўваць хутары побач вёскі. Тыя гаспадары, якія перабраліся на пастаяннае жыхарства па-за вёскай, атрымлівалі больш поля, чым мелі раней і іх зямля была распаложаная вакол панадворкаў.

Людзі ў вёсцы жылі тады па-сяброўску. Калі трэба было перавозіць дамы і гаспадарчыя будынкі на новае месца, суседзі, якія аставаліся жыць у сяле, памагалі ў перавозцы.

Мы мусілі плаціць вялікія падаткі і пастаўляць у горад за невялікую плату харчпрадукты. У майго бацькі было 11 гектараў зямлі і вымушаны ён быў пастаўляць штогод 300 кілаграмаў мяса, 800 кілаграмаў збожжа і 1 200 кілаграмаў бульбы. Хаця за гэтыя прадукты крыху плацілі, то выручаных грошай не хапала, каб заплаціць падатак. А трэба было яшчэ зрабіць на жыццё.

Чыноўнікі паспрабавалі арганізаваць у Ягадніках кал-

гас, але не было ахвотных уступаць у яго. Тыя, што маглі б сарганізаваць калгас, выехалі ў Расію, а іншыя не спяшаліся да калектыўнага гаспадарання.

Ян Жан, КАЎПАКІ:

Пасля вайны ўлада нас, лагерных, шанавала. Выбралі мяне радным у Заблудаў, пасля войтам стаў; у гміне служыў 15 гадоў. Перад тым, аднак, войтам быў Харашуха з Каменкі, забілі яго ўдзень у гміне. Ну і мы радзілі, каго на войта цяпер узяць. І рашылі пайсці да касцёла, там арганісты быў, добры чалавек, Шока, здаецца, называўся. Ён спачатку не хацеў, але потым згадзіўся, і быў да туль, пакуль гэта ўсё ўціхамірылася; а пасля, у 50-м я ўжо стаў войтам.

У 50-х гадах улада пачала націскаць на сялян, каб ішлі ў калгасы. Людзей прыціснулі падаткамі, абавязковымі даставамі. Пачалі паўставаць калгасы: у Астраўках, у Малынцы, у Тапалянах. Людзі неахвотна адносіліся да гэтага, трэба было папанамаўляць, бо і нас прыціскалі. Я сам не ўступіў у калгас. У Каўпаках у калгас запісаліся нямецкія агенты, хацелі гэтым адкупіцца. І мяне двух заўдало, сказалі, што каб Жак уступіў, то і ўся вёска ўступіла б. І мяне паклікалі ў камітэт, там усё начальства было, і гавораць, што каб я ўступіў, то за мною пайшла б уся вёска.

А я адказваю: „Іх каб выкінуць, а свежых набраць, то я ўступлю першым. Я за іх сядзеў у турме і лагеры, і зноў мяне пасадзіць хочучь”. Ну і больш да мяне не чапляліся. Потым стаў на працу ў ГС, і там перапрацаваў таксама 15 гадоў. Прадаўцом у Каўпаках быў, аж да выхаду на пенсію.

ЖЫХАРЫ ВУЛЬКІ наля Орлі:

Ян Сачко: Пасля вайны збожжа жалі мы сярпамі, пазней сталі карыстацца косамі, што паскорыла работу. Пасля нават на вузкія палоскі ўваходзілі мы з коннымі касілкамі. Не прымянялі снапавязалак, бо цяжка было імі манеўраваць на цераспалосіцы.

Мікола Троц: Здараліся ў нас палоскі шырынёй у паўтара метра. Суседзі сварыліся паміж сабой у час ворыва, стараліся першымі выйсці араць поле. Здаралася, што ад суседа была глыбокая „роплага” і на доўгім у два кіламетры полі атрымоўвалася значная страта пасяўной плошчы. Бульбу садзілі ў нас пад плуг, але здаралася, што трэба было таксама карыстацца рыдлёўкамі. Яшчэ да ліквідацыі цэраспалосіцы паслугі гаспадарам прапанавала аддзяленне Кааператыва сельскагаспадарчых суполак.

Ян Жменьна: Кааператыўныя паслугі абмяжоўваліся тады ў галоўным да працы з малатарняй і млынком. Гаспадары гадавалі мала кароў, бо вузкіх палосак не абсявалі травой. На супольнай пашы, плошчай у 34 гектары, пасвілася ўсё вясковае быдла.

Мікола Троц: Пастухом быў у нас Цімафей Мароз. Людзі не ведалі адкуль ён выводзіўся, але быў ён чалавекам моцна начытаным, культурным, нікога не абгаворваў. Жыў у гаспадароў па чарзе. Людзі яго добра ўспамінаюць. Любіў чытаць кніжкі, але ў час выпасу не мог гэтым займацца, бо мусіў наглядаць за жывёлай. Гаспадары плацілі Цімафею збожжам, а ён прадаваў яго і выязджаў на час зімы ў горад. Вясной ізноў вяртаўся.

Частка жыхароў Вулькі займалася бондарствам, ад якога быў дадатковы прыбытак.

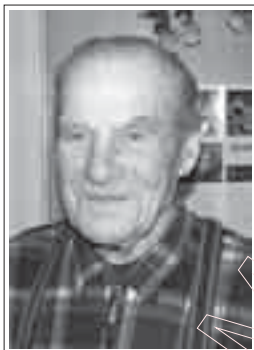
Мікола Троц: Я раблю бочкі здаўна. Раней людзі куплялі іх, каб перахоўваць капусту, агуркі ці іншую агародніну. Пасля заказвалі ў мяне бочкі для марожанага. Выконваў я таксама цэбрыкі, дзежкі і іншае начынне. Навазіў я многа дубу, з якога добры матэрыял на бочкі. Яшчэ і зараз у мяне ёсць вялікі запас матэрыялу.

Ян Жменьна: Я таксама рабіў бочкі. Наша сяло славілася менавіта бондарствам, якім займалася многа гаспадароў. Найчасцей прадавалі мы бочкі на навакольных рынках, але пакупнікі прыязджалі за імі таксама да бондараў. Калісь усё ў бочках перахоўвалі. Апрача агародніны трымалі ў іх таксама салёнае мяса і іншыя прадукты.

ЖЫХАРЫ ЗБУЧА:

Пасля вайны жыхары Збуча танней куплялі драўніну на адбудову дамоў, хлявоў і клуняў. Аднак большай дапамогі ад народнай улады людзі не атрымалі. Наадварот, некаторыя сяляне, якія не справіліся з велізарнымі падаткамі, трапілі ў турму.

Аляксандр Максімюк:

Калі я вярнуўся з фронту, не было ў жывых майго бацькі Васіля. Забралі яго з Лазіцаў разам з іншымі вазакімі бандыты і забілі. Прапалі тады таксама конь і воз. Дома засталіся я з мамай і трыма сёстрамі. Першыя гады пасля вайны мы проста мучыліся. Не спраўляліся з вялікімі падаткамі і абавязковымі пастаўкамі прадуктаў харчавання і мяне за гэта пасадзілі ў турму на год часу.

Хаця пасляваенная ўлада моцна націскала на збучан і старалася падгаварыць уступіць у калгас, ахвотных было мала. Тыя, што ўступілі, пасля шкадавалі.

Пётр Юшкевіч: Пасля вайны цяжка было гаспадарыць і тады проста сталі запіхваць людзей у калгас. Наша сям'я, у якой ад вялікай дзедавай гаспадаркі асталася толькі 6 гектараў, уступіла ў калгас у 1952 годзе і тады прыблізна ліквідавана была ў нас цараспалосіца.

Аляксандр Максімян: Наша сям'я не запісалася ў калгас. Калі я служыў у Савецкай Арміі, салдаты расказвалі мне пра калектыўнае гаспадаранне ў Савецкім Саюзе і я ведаў чаго можна чакаць. Аднак калгаснікаў не саджалі ў турмы і яны пражылі на вольнасці.

Калгаснікі паспелі паставіць абору і будынак для збожжа.

Пётр Юшкевіч: Пачалі яны нават супольна гадаваць кароў. Коней трымалі яшчэ ў прыватных хлявах і толькі выходзілі з імі на калгаснае поле. За супольную работу давалі нам збожжа. Калі да ўлады прыйшоў Гамулка, наш калгас разляцеўся.

ЖЫХАРЫ КРЫЎЦА:

У Крывец прыезджалі чыноўнікі з Гайнаўкі і намаўлялі ўступаць у калгас.

Пажылы мужчына: Тыя, што арганізавалі калгас, гаварылі, што будзе ў ім добрабыт. Мая сям'я не ўступіла ў калгас, бо мы ведалі, як калектыўна гаспадарылі ў Савецкім Саюзе. Савецкія байцы ў час вайны асцерагалі нас, каб толькі не ішлі мы ў калгас і трымаліся сваёй гаспадаркі.

Люба Ляўчун: Калі нехта крыху разбіраўся ў пасляваенных зменах, то не ўступаў у калгас. У час падзелу сельскагаспадарчых прадуктаў больш маглі атрымаць тыя, што карысталіся падтрымкай мясцовых улад.

Спачатку калгаснікі гадавалі кароў у сябе дома. Пасля пабудавалі абору і сталі там гадаваць быдла і коней. Аднак і пазней дазвалялася калгас-

нікам гадаваць па некалькі кароў. Прадавалі яны малако, а сена выдзялялі ім з калгасных рэсурсаў.

Аляксандр Раманюк: У калгас узялі лепшае вясковае поле. Калі наша сям'я прывяла да парадку новаатрыманую зямлю, ізноў забралі яе ў калгас, а далі нам аблагі. Хацелі загнаць усіх нас у калгас і таму абкладалі нас вялікімі налогамі і забіралі лепшыя землі.

Люба Рэноўская: Мой муж адпрацаваў у калгасе 40 гадоў і я таксама многа часу там працавала. Спачатку цяжка было калектыўна гаспадарыць і плацілі нам за работу сельскагаспадарчымі прадуктамі. Пасля жаўнеры дапамагалі нам у палявых работах.

У калгас уключылі поле, якое засталася па тых, што выехалі ў Савецкі Саюз. Спачатку палявыя работы ў калгасе выконваліся ўручную. Людзі аралі з выкарыстаннем коней, касілі косамі, на сваіх вазах вывозілі гной і раскідалі яго віламі. Пасля сталі купляць сельскагаспадарчыя машыны і аблягчаць працу.

Люба Ляўчук: У нашай сям'і цяжка было гаспадарыць, бо мой муж быў ваенным інвалідам. Бывала, што амаль усю бульбу мы прадавалі восенню, каб пагасіць пазыку на новы дом. Вясной не ставала харчоў і я ў суседзяў пазычала бульбу. Пасля я вельмі цешылася і дзякавала за суседскую дапамогу.

Я ў калгас уступіла з мужам, бо думала, што там лепш будзе жыць. Аднак з мяне атрымалася дрэнная работніца. Напрыклад, дома я старалася раскідаць гной дакладна, а ў калгасе не патрабавалася дакладнасці і ў час працы я аставалася ззаду за іншымі рабочымі. Калі здавалася, што калгас ужо развальваецца, мы выступілі з яго і пачалі працаваць на сваёй гаспадарцы. Аднак нашы землі ізноў забралі ў калгас і далі нам горшыя.

Хаця частка гаспадароў з Крыўца пакінула калгас у другой палове пяцідзiesiąтых гадоў, не быў ён ліквідаваны. Пасля з дзяржаўнай дапамогай былі збудаваны аборы, у якіх гадавалі быдла, свіней, курэй і індыкоў.

ЖЫХАРЫ НОВАГА БЕРАЗОВА:

Пасля індывідуальных размоў з выбранымі гаспадарамі ў канцы саракавых гадоў у Новым Беразове быў скліканы сход. Прыехалі прадстаўнікі мясцовых улад і агітатары з Савецкага Саюза.

Марыя Мароз: Тыя, што гаварылі па-руску, разказвалі, як добра жыць у калгасах Расіі. Казалі, што ў нашых калгасах будзе яшчэ лепш ісці гаспадарка. Больш за дзесяць гаспадароў уступілі ў калгас і тады аб'ядналі іхнія палеткі. Некаторым сялянам, якія засталіся пры аднаасобных гаспадарках, памянялі поле на горшэе і больш аддаленае ад іх сядзіб.

Рыгор Мароз: У калгас пайшлі таксама сяляне, у якіх былі вялікія гаспадаркі, але не было маладых пераемнікаў. Рашыліся далучыцца да іх гаспадары, якім цяжка было аплачваць высокія падаткі і здаваць вялікія кантынгентны сельскагаспадарчых прадуктаў на патрэбы дзяржавы. У рамках кантынгенту за сімвалічныя цэны трэба было аддаваць збожжа, бульбу і малако. Гаспадары, якія мелі больш поля, мусілі плаціць дадатковы вялікі падатак на развіццё Польшчы. Хаця мелі яго пасля вяртаць, то не аддалі. Мінеральныя ўгнаенні цяжка было купіць і таму плён атрымоўваўся не надта добры. Пляменніца нашага дзеда прыязджала з Савецкага Саюза і разказвала, як калгаснікі галадалі ў Расіі. Мы ведалі, што можа нас чакаць у калгасе. Хаця ледзь можна было ўтрымацца з гаспадаркі, то не здаваліся і гаспадарылі індывідуальна.

У распараджэнне калгаса аддалі каля 40 гектараў по-

ля, якое раней было ўласнасцю праваслаўнага прыхода. Далучылі да гэтага зямлю сялян, якія выехалі ў Савецкі Саюз. Спачатку калгаснікі кароў і коней гадавалі дома. Пасля паставілі абору і дакупілі кароў. Для калгаса прыдзялілі трактар і сельскагаспадарчыя машыны. Хаця пры вырошчванні збожжа прымяняліся новыя метады, плёны былі слабыя. Калгаснікі заўважылі, што цяжка арганізаваць эфектыўную супольную працу. Немагчымым было раўнамерна разлажыць работу на ўсіх працаўнікоў, што выклікала непаладкі.

Пенсіянер з Беразова, які сам не ўступіў у калгас: У вёсцы паставілі інфармацыйную дошку, на якой публічна крытыкаваліся правініўшыся калгаснікі. Пісалі на ёй пра заганы розных асоб. Калі настаў Гамулка, то дазволілі ліквідаваць калгасы. Нашы калгаснікі пабачылі, што ад супольнага гаспадарання няма прыбытку і пачалі па аднаму пакідаць кааператыў. Тады цяжка было ўдакладніць, на якіх участках зямлі можна гаспадарыць. Калгаснікі заязджалі абрабляць прыдзеленае ім поле, а яго абсявалі ўжо гаспадары, што выступілі з калгаса.

Рыгор Мароз: У нашай гаспадарцы было больш зямлі і таму дадаткова аблажылі нас высокімі падаткамі. Аднак стараліся мы выконваць усе патрабаванні ўлад. Здаралася, што турэмным зняволеннем каралі жыхароў нашай вёскі, якія толькі ў невялікай ступені не выканалі абавязацельстваў. Пасля ўзніклі большыя магчымасці для індывідуальнага гаспадарання і паменшаліся падаткі.

Ян Кердалевіч, ЧАРОМХА:

У 1948 годзе паехаў я на работу ў шахты. Аформіўся на працу, дзе здабывалі ўранавую руду. Вёска і прадпрыемства называліся Строне-Сьлёнскае. Хаця шахта была польскай, загадвалі ёю саветы. Там спыніўся я ўсяго на два месяцы.

Аднойчы ў мясцовай газеце прачытаў аб'яву, што ў шахтах неўзабаве будзе абавязваць „службовая дысцыпліна”. На практыцы абазначала гэта, што кожная адсутнасць на рабоце будзе падвяргацца пакаранню. Я дасканала разумеў новы загад.

Калі я не выйшаў на работу і сказаў, што яе пакідаю, мяне абвінавачілі і справу перадалі ў суд. Але я ўжо паспеў у той час аформіць працу ў Варшаве ў вайскавай будаўнічай фірме, і судзілі мяне ў Варшаве. Прыгаварылі мяне на два тыдні дармовай працы ў сваёй былой шахце. Я тое выканаў.

У будаўніцтве пачаткова працаваў я цесляром, потым шкляром. Безупынна пераязджаў з горада ў горад, як гэта бывае пры камандзіроўках на вайсковых пабудовах. І так я трапіў з Варшавы ў Асавец, а ў канцы ў вайсковую часць у Нурцы. Плата ў мяне была нядрэннай, таму і сям'я жыла ў дастатку.

Пасля ліквідацыі ў 1964 г. нашай фірмы ў Нурцы, я стаў работнікам варшаўскай фірмы „Будомонтаж”. На новай пасадзе пачаў я працаваць у кар'еры крэйды ў Корніцы, затым пераехаў у Лосіцы. Адтуль у 1967 годзе падаўся на пенсію.

Андрэй Кучна, ГАЦЬКІ:

Пасля вайны зноў у Гацьках калгас зрабілі: усе да яго належалі, бо як толькі адны прыступілі, то другія ўжо мусілі. І я зноў стаў брыгадзірам. Толькі як Гамулка прыйшоў, то калгас распаўся. Гамулка з калгасаў не выганяў, партыя падтрымоўвала іх, але людзі самі паўцякалі. Перамералі зямлю, што ў калгас сцалілі, і вярнулі ўсім. У мяне было 36 участкаў, усе на гацькоўскім. Пазней зрабілі камасацыю, даволі добра, бо сварак не было. Сваю зям-

лю абрабляў я коньмі, машын не меў. Купіў быў толькі ка-сілку, якая і яшчэ стаіць. Пасля калгаса нідзе на працу не наймаўся, рабіў толькі гаспадарку, якую здаў два-цаць гадоў таму.

Вера Мароз, АРЭШКАВА:

Дзяўчаты найчасцей працавалі ў лесе вясной і летам. Стараліся зарабіць грошы на куплю новай вопраткі. Калі толькі з палёў сыходзіў снег і размярзалася зямля, мы рабілі ў лесе парадак. Збіралі галлё і палілі яго. Пасля зрывалі дзёран і садзілі новыя саджанцы. Летам трэба было памазваць смалой верхавіны саджанцаў, каб не з'ядала іх лясная звярына, вырываць або зрэзваць зел-ле. Там, дзе засохлі саджанцы, трэба было насаджваць новыя. Я ўжо ў 15 гадоў пачала працаваць у лесе. У час перапынку вельмі хацелася прысесці і адпачыць. Пра-цавала я ў гумовых ботах і можа таму зараз моцна ба-ляць ногі. За некалькі тыдняў працы ў лесе можна было зарабіць грошы на куплю сукенкі і ботаў.

Рыгор Місюк, ЯЦЭВІЧЫ:

Пасля сталі намаўляць нас у калгас. У Бельску сакра-тар партыі Казёл быў, ён да нас на сход прыехаў. А жон-ка кажа яму:

— Ты не хадзі па сяле з сумкаю, толькі ідзі ў калгас і рабі!

І ў Плютычах заснавалі калгас; набіралі туды тых, што з падаткамі не спраўляліся, найгоршых, старых. А я ўсё трымаўся, гаварыў жонцы:

— Хай твой пасаг бяруць у калгас, а майго не крапа-юць!

Людміла Мрук, ТАПАРКІ:

Спачатку ў нас збожжа жалі сярпамі, а пасля сталі ка-сіць косамі. Салому ад змалочанага летам збожжа клалі ў стагі. Апошняе збожжа вазілі ў гумно. Адразу пасля вай-ны малацілі ў нас цапамі, а пасля сталі карыстацца про-

стамалоткамі. У малацьбе дапамагалі іншыя жыхары вёскі. Стараліся мы закончыць малацьбу за адзін дзень. Здаралася, што малацілі да позняга вечара, а салому насілі пасля вячэры ажно да поўначы. Да камасацыі жыхары Тапаркоў касілі мала травы, бо супольная вясковая паша прызначана была толькі для выпасу кароў. Траву, якую касілі на палосках распаложаных у ямках, трэба было ўручную выносіць на сухое месца. Калі зрабілі дрэнажаванне, у наймакрэйшых месцах стала больш суха.

Аляксандр Мусько, ДУБНА:

Пазней я стаў на працу ў Бельск. А ў Дубне сталі агітаваць у калгас. Найбольш намаўляў Лушчынскі з Дыдулёў, што ў камітэце працаваў; былі і іншыя актывісты, гаварылі, што гэта карысна. Частка сялян запісалася, але не ўсе. Спачатку ў калгасе добра было, а пасля пачало там псавацца. І калі ўжо можна было, тады той калгас распусцілі. Людзі забралі з калгаса што можна было забраць: коней, садовыя дрэвы. Вось у мяне яшчэ каля хаты некалькі дрэўцаў расце, што бацька забраў.

Мікалай Панфілюн, ДУБІЧЫ-ЦАРКОЎНЫЯ:

У Дубічах яшчэ да вайны тадышнія ўлады хацелі перамераць зямлю паноўнаму, каб назаўсёды пазбыцца нявыгаднай цэраспалосіцы; пана нашаму — рысак, а паноўпольску — шахаўніцы. Можна было нават пайсці на выкуп і за вёскай атрымаць на выдзеленым участку добры пляц і на ім пана будавацца. Мой бацька нават быў запісаўся на гэты праект, бо ў вёсцы ягоны пляц быў вузкі і ўвесну залівала яго вада, аднак нічога з гэтага не атрымалася, бо ў 1939 годзе ўспыхнула вайна.

А пасля вайны, так як і да яе, людзі гаспадарылі на сва-

іх рысках, а новая ўлада стала намагацца загнаць людзей у калгасы, а гэта таксама было справай складанай, бо людзі баяліся калгасаў як агню. У нашай вёсцы толькі адзін каваль, які меў многа зямлі, пачаў часта наведваць нашу гміну і дапякаць чыноўнікаў словамі: „Да чому вы не делаете колхоза? Я буду вас судить!” Калі так, дык гмінныя і партыйныя чыны рашылі арганізаваць у нас калгас і зрабілі гэта восенню 1952 года. Запісалася да яго адзінаццаць гаспадароў, у тым ліку і той каваль. Ён разлічваў, што калі здасць поле пад калгас, тады стануць яго абрабляць дурныя калгаснікі, а ён будзе нешта ў кузні кляпаць і такім чынам на хлеб і да хлеба мець будзе. Не выйшаў ён на працу ў поле адзін дзень, не выйшаў другі дзень, і на трэці дзень яго таксама няма. Тады прыйшоў да яго калгасны брыгадзёр Панас, чалавек гарачы, і пытаецца: „Чаму не прыходзіш на поле?” „Скоро приду, но ещё не окончил подковы”. На гэта Панас стаў кідаць такім матам, што аж у кузні сцены затрасліся і агонь у горне прытух. „Ты думаеш, што я тваю зямлю буду абрабляць, а ты будзеш у кузні забаўляцца?” — загрымеў ён; амаль кулакі ў рух не пайшлі. Пасля гэтага наш слаўны каваль уцёк з калгаса і прапаў як цень на вадзе. І яшчэ траіх уцякло з калгаса і засталася ў ім толькі сем сем’яў...

У той менавіта час у Дубічах была праведзена першая камасацыя грунтаў і, вядома, была яна ў карысць калгаса, бо калгаснікам былі адведзены Ляшкава і Заклучніча — найлепшыя землі, і Падрываўшчына — найлепшыя лугі побач вёскі. Траіх нашых гаспадароў, што мелі найбольш зямлі, землямеры пакрыўдзілі найбольш, вядома — па загадзе партыі, каб іх закабальваць у калгас. Аднак яны надалей да калгаса не далучыліся і двух з іх зраз паехалі на Прусы, каб крыху грошай зарабіць і неяк перажыць. А трэці, мой хрышчоны бацька, заявіў, што ў калгас ніколі не пойдзе — лепш будзе пасвіць быдла; і так зрабіў, бо сезон ці два пасвіў кароў у Тафілаўцах.

І так былі ў нас праведзены першыя памеры зямлі. А ці тыя людзі, што не пайшлі ў калгас, былі лепшымі ад калгаснікаў? Нічужь не, а наадварот, бо тыя першыя рабілі шкоды і на платах ды сценах выпісвалі розныя мянушкі і непрыстойныя жарты ў адрас калгаснікаў, а нават білі вокны. Калгаснікі такіх свінстваў не чынілі, мо таму, што была іх толькі жменька ў маштабе ўсяго сяла.

Наступіла восень 1956 года і слаўны Гамулка разваліў непрадуктыўныя калгасы: у нас ён таксама разваліўся. І трэба было пачынаць новыя памеры зямлі, новую камасацыю, якой людзі вельмі чакалі. Работы пачаліся недзе пад восень 1957 года. Траіх землямераў дзялілі зямлю ў адной вызначанай хаце. Жыхары вёскі выбралі адмысловую камісію з трох чалавек, якая мела сачыць за новым падзелам. У камісію былі выбраны, здавалася, найбольш справядлівыя гаспадары з вёскі. І скоро высветлілася, што тыя радныя (чамусьці іх так назвалі) былі „справядлівыя” і „адданыя” толькі выключна сабе, сваякам і падхалімам а на рэшту яны не зважалі. Сабе яны надзялілі зямлю і сенажаці дзе хацелі...

Вёска падзялілася на два варожыя лагеры: адны (тыя, што дасталі добрыя надзелы) былі за калоніямі, іншыя дамагаліся вяртання колішняй цераспалосіцы—рысак і гаспадарання на іх. Была гэта неразумная задума і нерэальная, але яе прыхільнікі пра гэта не думалі, а толькі пра тое, каб супрацівіцца новым парадкам. Многія з іх напісалі нават заяву ў самую Варшаву, каб вярнуць старыя рыскі. Неўзабаве прыехаў прадстаўнік вышэйшых улад і на сходзе ў школе рашуча заявіў: „Цераспалосіца ў Дубічах у ніякім выпадку не будзе вернута, гэта трэба выбіць са сваіх галоваў. У крайнім выпадку дзеля тых, што адчуваюць сябе пакрыўджанымі, будуць уведзены папраўкі”. Так яно сталася вясною і летам 1958 года. Майму бацьку належана паправілі лонку за ровам узамен за вырваную частку Ляшкава; дадалі яшчэ бацьку ў дадатак да двух гектараў, што каля сігнала, два гектары пяску, дзе нават жытка не

хоча расці. Што ж, гэта работа сваіх, а менавіта таго, хто калісь абяцаў забіць каня для добрай калоніі, бо ён баяўся, каб яму не адарвалі кавалка Ляшкава: падлізаўся добра да радных і справе канец.

Варожасць не абціхала і аднаго раднага, хаця ён і дужы быў, аднавяскоўцы адлупцавалі, ехаўшы разам на возе; там ён не меў маху паказаць сваю сілу і дастаў лупцоўку. Але іншым разам, ужо на полі, яго не налупцавалі і ён сваіх сапернікаў разagnaў, а аднаму ўрэзаў палкай па спіне. А вечарам некалькіх нашых падвыпіўшых кавалераў пачалі ламаць плот гэтаму раднаму і ён выскачыў з хаты наўздагонкі за імі. Яны кінуліся наўцёкі, але адзін з іх не ўспеў і дужы радны так яго ўкрунуў, што пачуўся стогн і словы: „О, дужы вуон, напраўду...”

Вёска расхадзілася. І найбольшым бунтаром быў наш слаўны Ванюшка; ён бунтаваў сялян супраць калоній і прагрэсу, а язык у яго быў гладкі і доўгі, як у сабакі хвост. Людзі нават яго слухалі, аднак і яму прыйшла заплата і добрая навучка. А было гэтак. Двух хлапчукоў з вёскі і адзін старэйшы з 1941 года нараджэння, які меў шпаркую руку, прытаіліся падвыпіўшы аднаго вечара каля плота і чакалі Ванюшку. Той аднекуль ішоў і калі наблізіўся да засады, пачуў лаянку найстарэйшага, які абзываў яго найгоршымі словамі. Ванюшка запытаўся, чаго ён ад яго хоча, але ў адказ пачуў яшчэ мацнейшую лаянку, а на паўторанае пытанне ў адказ засвістаў камень і ўгадзіў Ванюшку ў грудзі. Пачуўся стогн і хрыпат, Ванюшка прыўзняўся і ўпаў на калені. А хлопцы далі драла. Пра тое здарэнне ў вёсцы амаль не гаварылася, бо, відаць, Ванюшка саромеўся, што хлапчук-малакасос так яго правучыў.

Так праводзілі ў нас памеры зямлі і без хабараў, і не трэба было аддаваць жывога барана, калі яны самі лезлі пад лаянку і камяні сваіх аднавяскоўцаў. Яшчэ раз, часткова, былі праведзены памеры зямлі ў 1976/1977 годзе — тады, калі адыходзячыя на пенсію сяляне зда-

валі зямлю дзяржаве. Ды і тады новыя радныя загарнулі добрую зямлю выключна сабе коштам іншых аднавяскоўцаў. Такія мы справядлівыя.

* * *

Калі сёння прыгадваю той час, калі я яшчэ быў дзецюком і ў нас арганізавалі калгас, дык смешна робіцца, як гэта сем сямействаў супольна гаспадарылі.

Калгаснікі супольна гаспадарылі і супольна сварыліся, а нават даходзіла і да боек. Помню, калі аднойчы ў час капання бульбы пасварыліся два калгаснікі і адзін з іх пачаў другому здэкліва брыдкасловіць. А той, таксама гарачы і нервовы, не вытрымаў і ўляпіў насмешніка кулаком па храпах. Ён аддубасіў бы яго напэўна больш, але падскочылі іншыя калгаснікі і прытрымалі таго дужэйшага за рукі. А той, што брыдкасловіў, пакарыстаўся нагодай і пачаў як певень скакаць вакол свайго саперніка і лупцаваць яго дзе папала. Гэта быў свайго роду спектакль, якому прыглядаліся не толькі калгаснікі, але і аднаасобнікі, каб пасля мець пра што гаварыць. А тыя што біліся праз некалькі дзён пагадзіліся, быццам усё між імі было нармальна. Таксама некаторыя жонкі калгаснікаў былі празмерна раўнівыя і ім здавалася, што іхнія мужы падчэпліваюцца да іншых жонак. Таму і паміж імі часта даходзіла да сварак і іншых фокусаў.

* * *

Помню як сёння дзень 5 сакавіка 1953 года: ён быў у нас шэры і нецікавы, а ў Маскве, як казалі, было тады вельмі сонечна. У той дзень мой бацька меў ставіць на новым месцы — на пляцы сваіх братоў Ванькі і Мішкі, якія ў 1945–1946 гг. выехалі ў Савецкі Саюз — перавезеную з вузкага і мокрага панадворка хату. Раней бацька даведаўся, што пляц па ягоных братах дубіцкая партыйная кліка прыдзяліла суседу і восенню 1952 года паспешліва запісаўся ў калгас і стаў у пільным парадку пераносіцца на бацькоўшчыну. Калі бацька пачаў ставіць сваю хату на тых самых камянях, дзе да вайны стаяла вялікая

і прыгожая хата маіх дзядоў, якая ў вайну згарэла, прыйшлі нейкія таварышы з гміны і забаранілі бацьку будавацца, кажучы, што гэта ўжо не ягоны пляц. Пасля бацьку сказалі, што дазваляць будавацца, калі ён запішацца ў калгас. І хаця бацька калгасаў ненавідзеў, мусіў запісацца і такім чынам сваё адваяваў.

У той дзень яшчэ ніхто ў нас не ведаў, што да Сталіна завітала смерць, аднак людзі ведалі, што ён цяжка хворы, бо хаця ў вёсцы толькі некалькі гаспадароў мелі радыёпрыёмнікі з навушнікамі, аднак весткі разносіліся маланкава. Помню, як у тыя дні прагрукатаў нейкі вялікі ваенны самалёт і людзі загаварылі, што гэта Сталіну ляркаствы павезлі, каб ратаваць. І ўжо на другі дзень, а гэта была, бадай, пятніца, людзі даведаліся, што правадыр усіх народаў і вялікае сваяціла не жыве. Некалькі чалавек, што ні дзіўна, якія пастаянна хадзілі ў царкву, нават плакалі па Сталіне, хаця апошнія чамусьці не сумавалі. Калі ў нашай дзіцячай кампаніі згаварыліся пра Сталіна, намнога старэйшы за мяне сябра Андрэй шчыра сказаў: „Памёр Максім — [хрэн] з ім”. Недалёка праходзіў адзін маляды гмінны актывіст і ён пагрозліва спытаў: „Co powie-działeś? Czy chcesz kilka latek dostać?” Мой сябра злякаўся, аднак пасля ўсё развевалася з ветрам.

Тады вечарам у солтыса адбыўся жалобны сход, на якім адзін мясцовы камуніст голасна плакаў, а да яго далучыўся з плачам і солтыс — яны, мабыць, так па сваіх бацьках не плакалі, а пасля — да самай сваяці смерці яны не сказалі дрэннага слова пра Сталіна. Аднак большасць людзей, падсмейваючыся, сталі ўцякаць з таго сходу.

Іван Парфянюк, ПЛЮТЫЧЫ:

Пасля вайны ў нас зноў сталі арганізаваць калгас, які пачаў дзейнасць у 1950 годзе. Я ўступіў два гады пазней і нават на канец стаў брыгадзірам, бо крыху пільнаваў парадку. Шмат тых, што першымі запісаліся, мелі левыя рукі да працы. Калі я ўступаў у калгас, у мяне было

назапашана крыху добра і гэта дазваляла мне сяк-так трымацца. Бо ў калгасе ўсё лета робіш, а каровы няма з чаго ўтрымаць: за працадзень давалі два кілаграмы збожжа і крыху саломы. А тыя, што раней намаўлялі за-пісвацца ў калгас, пасля прыезджалі і цікавалі, да чаго прычапіцца, чакалі даносяў на нас.

У 1953 годзе пабудавалі абору за вёскай, у той жа час паставілі і склад. Каб іх паставіць, мы з суседам усю зіму цэглы вазілі; і ніхто за гэта нават дзякуй пасля не ска-заў. Стаіць там і свінарнік, але яго паставілі пазней, ба-дай як Плютычы падпарадкавалі Дабромілю. У абору трымалі кароў, свіней, коней, авечак. У тым жа комплексе быў і пашавы адсек, дзе рэзалі сечку і малолі ў млынку муку на корм. Каля абору быў дол, дзе трымалі сілас з бу-раковых лістоў. У складзе трымалі збожжа, знізу і вы-шэй. Калісь абстрыглі больш трыццаці авечак, воўну са-бралі ў мяшкі і на сам верх складу занеслі. Праз пару дзён хацелі яе прадаць. Пад'ехалі фурай пад склад, скідаем тыя мяшкі, а ў іх сена...

Пасадзіў калгас два гектары буракоў. Зарабілі за іх 32 тысячы златаў. І ўжо нам прысылаюць загад купляць самаход „Люблін”, акурат за тыя 32 тысячы. А нам ні-чога не астаецца, нават абутку няма за што купіць і мы абурыліся такой здзелкай. То за гэта нам ад тых гро-шай аставілі толькі 11 тысяч. Жанчыне, якая адбірала салому з малацілкі, выбіла вока і яна за гэта не атры-мала ніякай кампенсацыі. І калі настаў Гамулка, то я першы выпісаўся з таго калгаса. Зараз старшынства паехала ў камітэт на мяне скардзіцца, але ўжо там ні-чога не дабілася.

І як вярнулі мне зямлю, то я тады і хату пабудаваў, і ма-шыны купіў; у калгасе я гэтага не меў бы. Спачатку купіў касілку і за сезон вярнуў грошы, якія на яе патраціў, яш-чэ і зарабіў. Пасля малацілку купіў, якая таксама прыно-сіла мне даход.

Як распусцілі калгас то прыехаў ліквідатар, казаў што

ўсё прадасць і з намі разлічыцца. Ён прадаў калгасную маёмасць, а мы нічога не атрымалі, ніхто нічога нам нават пра яе не сказаў. Частку таго, што асталося ад нашага калгаса, забраў калгас у Дабромілі; яны наша дабро прадаюць і разжываюцца. Нехта, без нашага ведама, пару гадоў таму 60 гектараў нашай паслякалгаснай зямлі за вёскай купіў, і будынкі. Мы хацелі даведацца, як гэта сталася, напісалі пра гэта былі ў гміну, яшчэ пры папярэднім войце, і ніякага адказу не атрымалі.

Міналай Петручун, ТРАСЦЯНКА:

Далі саветы мне дакументы, абяспечылі харчамі на дарогу і ў верасні 1947 года вярнуўся я дадому. Вярнуўся я на вялікую бяду. У акупацыю маіх бацькоў перасялілі ў чужую хату, а іх хату разабралі. Пасля вызвалення вярнуўся ўласнік тае хаты і выкінуў нашу сям'ю. Калі я прыехаў, яны жылі ў страшэннай цеснаце.

— Лепей у клуні жыць, — сказаў я.

І мы сталі жыць у клуні. Варылі на *пругменні*. Армоўцы прыходзілі нам агонь заліваць. То я аднаму так заліў, што той крывёю заліўся; і больш не прыходзілі.

Трымалі мы пару штук быдла і некалькі парасят; каня не было. Прадалі мы бычка за 25 тысяч і паехалі ў Бельск каня купляць. Адзін чалавек з Праневіч прадаваў кабылу, яму давалі ўжо больш чым 25 тысяч. А я, у форме яшчэ, стаў прасіць яго, каб прадаў нам, бо ў нас такая бяда; і ён мне прадаў. Сам я зрабіў хамут, нейкі воз быў і так стаў я гаспадарыць. Сям'ю нашу ўдалося мне пасяліць у бедных, недалужных людзей; у іх хата вялікая была, а сам усю зіму спаў у клуні, зарываючыся ў сена, і збожжа малаціў. Абрабляў я сваю і гаспадароў гаспадаркі; гаспадыня пасля мне нагавіцы за гэта купіла.

У 1948 годзе памёр мой бацька, а год пазней купіў я хатку пры дарозе ў Бялкі. Перабудаваў стадолу, пабудаваў хлявы, абгарадзіў. На восень здохла кабыла. Я скуру здзёр і адправіўся ў Бельск па страхоўку. У Рыбалы,

да аўтобуса, на плячах тую скуру нёс. На аўтобус не ўспеў, але ўзялі мяне вайскоўцы на *вілюсе*. У Бельску скуры не хацелі спачатку прыняць, я стаў прасіць, што бедны і згадзіліся ў пяты клас: пяцьдзесят два кілаграмы важыла! У ПЗУ пашыхавала, хаця мае плечы смярдзелі ад тае скуры, бо адразу выплацілі мне страхоўку.

Стукнула мне трыццаць, жаніцца трэба, а дзяўчаты не вельмі хацелі выходзіць, бо бедны... Сем гадоў пасля жаніцьбы купіў я хату, дзе цяпер жыву, бо старая развальвалася. І тут зноў пабудаваўся.

Ян Салінскі, ЧАРОМХА:

Пасля вайны наша сям'я ўступіла ў калгас, але не была задаволеная гаспадараннем у ім.

Калгас наш быў нерэнтабельны. Людзі не былі ахвотныя да працы на супольным полі і слаба гаспадарылі. Хаця лепшыя землі перадалі ў калектыўнае гаспадаранне, не было ў ім ладу. Адзін гаспадар ішоў рабіць на поле, а другі не спяшаўся да працы. У новазбудаванай калгаснай аборы гадавалі свіней, а коней трымалі ў гаспадарскіх хлявах. З калгаса людзям давалі крыху збожжа і трэба было ім неяк дзяліцца. Калі дазволілі ліквідаваць калгасы, людзі разышліся на свае палеткі. Гаспадары атрымалі поле ў вялікіх кавалках і пасля яго асушылі.

Тагачасныя ўлады ў хуткім часе сарганізавалі іншую калектыўную гаспадарку і на частцы чаромхаўскіх зямель узнікла дзяржаўная сельскагаспадарчая ўстанова — пэгеэр. Частка нашых жыхароў пасля вайны выехала на пастаяннае жыхарства ў Расію. Працаўнікі пэгеэру сталі абрабляць іхняе поле і перанялі абору збудаваную калгасам. Пасля нашы палі пераняў пэгеэр з суседняй мясцовасці.

Перад вайной у чыгуначным пасёлку Чаромха жылі палякі, якія працавалі на чыгунцы. Нашых людзей тады рэдка прымалі да чыгуначных работ. Пасля вайны Ча-

ромха стала важным чыгуначным вузлом, бо спалучала Беласток і іншыя мясцовасці з Брэстам. Сталі перавозіць многа грузаў з Савецкага Саюза і адпраўляць прадукты на ўсход. Тады нашы жыхары сталі працаваць на чыгуначных прадпрыемствах у Чаромсе. Пасля амаль з кожнай хаты ў нашай вёсцы па адной або нават і па дзве асобы рабілі на чыгуначных прадпрыемствах. Людзі працавалі кандуктарамі, машыністамі і рабілі ў рамонтных майстэрнях.

Рыгор Стральчук, КРЫВАЯ:

Калі бацька быў у Сібіры, нашу сям'ю пастаянна праследавалі мясцовыя актывісты, страшылі, што нас таксама ў Сібір вывезуць. За што? За тое толькі, што мы не хацелі ўступіць у калгас. Маці вырубала ўжо нават свой сад, каб яны ім не скарысталіся, калі б нас вывезлі. Увесь час нас у Крывой прыгняталі. Маці вельмі перажывала гэта і прыйшла ў адчай. Не вытрывала сэрца і яна неўзабаве памерла ад інфаркту; пражыла толькі сорок адзін год. Было гэта ў снежні 1950 года. Неўзабаве пасля пахавання мацеры пасадзілі мяне ў турму, быццам я рассейваю прапаганду, што ў калгасе дрэнна. Я карыстаўся ў людзей некаторым аўтарытэтам і яны гаварылі: „Калі Стральчук запішацца ў калхоз, дык і мы пойдзем”. У беластоцкай турме прасядзеў я паўгода. Калі вярнуўся дадому, бацька ўжо не жыў. У турме не паведамілі нават мяне пра яго смерць. Даведаўся я, што памёр ён два месяцы пасля смерці мамы. Пражыўшы дзевятнаццаць гадоў, астаўся я сіратаю.

Міхал Тамашук, ЕЛЯНКА:

Пасля вайны таксама цяжка жылося. Калі мы не заплацілі ўсіх падаткаў, то прыходзіў секвестратар і нешта забіраў з дому. Адзін раз здарылася, што секвестратар сам зайшоў у камору і забраў воўну за незаплачаны падатак. Дараблялі мы ў пушчы, рыхтуючы дровы.

Уладзімір Тамчук, ДЫДУЛІ:

Прыішоў дадому, а тут нічога няма, усё спалена, толькі некалькі будак стаяла. Бацькі выехалі ў Расію. А я ў Расію не паеду, бо мяне яны добра „накармілі”. Там голад не меншы як тут, а я голаду больш ад фронту баяўся. Кожны мяне на работу кліча. Як памагаю цэлы дзень, то есць дадуць, а калі гадзіну-дзве, то няма каму даць.

Настройвалі мне дзяўчат, а я ж хаты не маю... І як жаніўся, то з чужой хаты ў чужых *пантофлях* выязджаў. У жонкі ў Алексах старая хата была: пяць гадоў там жылі. Пасля пазыку браў і стаў будавацца. Тады працэнт *бардзо* малы быў, а мне першынство далі, бо я ў Германіі быў.

Бацькоўскую зямлю абраблялі другія і мне не давалі. Думаў у *Прусы* ехаць. Пайшоў я з солтысам у гміну ў Кляшчэлі. Там паклікалі сакратара і ён загадаў зямлю па бацьку на мяне перапісаць. І пасля, калі я ў калгас запісаўся, то тую зямлю ў калгас аддаў, а калі калгас раскідаўся, то я тую зямлю назад забраў. А калі пасля ПГР тут арганізавалі, то тую зямлю ПГРу забралі, бо бацькава, а бацька ў Расію выехаў. І я тады купіў дванаццаць гектараў, а цяпер часць *да жонду* здаў.

Задумаў я пчол трымаць, а жонка з цешчай не дазваляюць. Умець трэба, кажуць. А я, як яшчэ сам жыву, бульбу садзіў, жыта сеяў і крыху курэй трымаў. Пасля купіў свінню і яна апарасілася і ў мяне стала восем парасят. І калі я іх падгадаваў, то за адну свінню рашыў пчол купіць. Паехаў я ў Сакі да Шаховіча, у яго пасека была. Ён сказаў цану, а ў мяне столькі грошай не было. То я ў Сухавольцы да Казімерука паехаў і ён мне паламаны вулей прадаў і абяцаў дапамагчы. Прывёз я той вулей, а мяне карцела, каб заглянуць. Я заглянуў, а пчолы мне як далі!

Я адразу накрыў іх і падумаў: так як бабы казалі, так і будзе. Я да пчаляроў у Алекшы. Добра, як накрыў, сказалі мне. І той Шурка з Сухавольцаў прыехаў і ўсё мне паказаў і я пчол ад 1953 да 1998 года трымаў. І так навучыўся, што і з дрэва, і з пад падлогі ўмеў здымаць рой.

Пасля вайны агітавалі ў партыю; гаварылі, што каня, абутак, лахі дадуць, а непартыйныя не дастануць. Ну то мы тут на тых коней і папісаліся. То хто *лапоўку* дасць, таму і конь, а беднаму *ніц*. Пасля прыехаў інструктар з Бельска і тры дні нас угаворваў: „Хочаце, не хочаце, а калгас тут мусіць быць!” І так у 1949 годзе папісаліся. А хто не калгаснік, таму дарогі зааралі.

Мяне паставілі *абаровым*, бо я ў Германіі каля быдла быў. То я з сямі штук, як пачыналі, давёў пагалоўе да шасцідзiesiąці як распускалі калгас. Быў перадавіком гадоўлі, мяне на трыбуну нават бралі, „Бронзавы крыж за слугі” далі.

У мяне ў Алекшах пасаг быў і я там каня ўласнага трымаў. І мяне з партыі на сход клічуць, чаму я так раблю. То я там і бразнуў той партыйны білет; пасля не адзін так зрабіў. І я, як сваё меў, то будаваўся і ў мяне было, а ў калгасе не было. Цяпер кажуць: Бяда! Але калі б калгас быў, тады была б бяда!

Ворчык раз шукалі, а нейкі інструктар кажа:

— Чаго шукаць? Засеяць гектар ворчыкаў, хай растуць!

Пасеялі конскі зуб. Расце, а асот аж да неба. Мае цяляты як уцяклі, то ледзь у тым асаце знайшоў. Скасілі, прывезлі пад абору; крыху конскага зуба было, але напісалі, што вельмі добры ўраджай.

За днёўкі сена давалі. То той, што ў полі робіць, мала днёвак меў, бо часта палавіну запісвалі, або нават і адпісвалі. А тым, што ў *бюры* сядзяць, поўныя днёўкі ідуць; мне таксама поўныя днёўкі пісалі. І пасля той, што рабіў, найгоршую капіцу меў, а тыя, што ў бюро сядзелі, фурамі сена вазілі.

Хто ўкраў, той тое і меў. А хто сабакаваты быў, таго не-

дзе адсылалі, а самі насыпалі і пілі. Як чаго ў складзе бракавала, то я на кароў спісваў.

Чалавек карову ўздутую да ветэрынара прывёў, а ён кажа, што літр спірту трэба, на лякарства. Ён жонку па спірт паслаў, яна прынесла і мы заміж спірту карове крыху вады далі і ветэрынар нейкі ўкол, а спірт той пасля самі распілі.

Калі настаў Гамулка, калгас раскідаўся. Усе баяліся быць у ліквідацыйнай камісіі, а я згадзіўся. Ялаўнік і бычкоў папрадавалі на месцы, а кароў я ў Бельск ганяў — там людзі раскупілі; кароў, якіх мы купілі па тры тысячы зл., прадалі па пяць тысяч. А калі я вярнуўся з Бельска, то ў аборы ўжо ніводнай конаўкі не было. Самаход „Люблін”, які купілі за 80 тысяч злотых, прадалі за 120 тысяч. І грошай набралі столькі, што з банкам разлічыліся і яшчэ на днёўкі асталося.

Назар Таранта, ВУЛЬКА Каля Орлі:

Пасля вайны, пры Беруце, мучылі сялян прымусовымі дзяржаўнымі пастаўкамі сельгаспрадуктаў. Ніхто не глядзеў ці ты сеяў, ці не сеяў, а толькі патрабавалі аддаць зерне. У мяне было тады 23 гектары зямлі, сям’я малая і не змог я выканаць плана паставак. Не памагло і тое, што належаў я да партыі. Войтам у Орлі быў тады Ваўрашук са Спічкоў. Вызывалі мяне ў гміну па прычыне невыканання паставак, а міліцыянт Казакевіч палохаў рэвальверам. Не было іншага выхаду і ў 1953 г. паехаў я ў Гданьск і там працаваў на чыгунцы да 1960 г. Калі сітуацыя на вёсцы стала больш нармальнай, вярнуўся я ў Вульку на гаспадарку, на якой працаваў да адыходу на пенсію. Тады было ўсяго траіх пенсіянераў у вёсцы.

Анна Федарчук, СНЕЖКІ:

Пасля калгас у нашай вёсцы зрабілі, запісалася да яго мо з дванаццаць сем’яў. Паставілі абору і свінарню, якія сёння пустыя стаяць. Спачатку стала жыць лепш, а пас-

ля ўсё горш і горш. Бо той цягне сабе тое, іншы іншае. Калі жыта сеялі ці малацілі, то больш накралі чым пасеялі. Спярша адзін другога баяўся, а пасля пасмялелі. Ну і скорка калгас разышоўся.

У Снежках пастарунак быў, і арышт, у які пасля фельчар пасяліўся і жыў пакуль жыў. І прэзідыум быў, і малачарня. А крама і дагэтуль працуе.

Аляксандр Харкевіч, ЛЕШУКІ:

Сталі ў нас арганізаваць калгас, назвалі яго „Іскра”; запісаліся ў яго тыя, што нічога не мелі — яны ахвотныя былі ісці ў начальнікі. А тым, што не хацелі пісацца ў калгас, падвойвалі падаткі і саджалі ў арышт. І мяне пасадзілі, бо дзевяць чалавек, нашых, падпісаліся, што я ўсё на рынку прадаю, а дзяржаве — ніц! З арышту выпусцілі, як у калгас запісаўся.

Зрабілі абору, купілі кароў, бо сваіх яшчэ не аддавалі; спярша было пяць кароў, а пасля сем. Але мелі забраць і коней ад нас. Зрабілі сход у школе, дзверы заперлі, каб ніхто не выйшаў і кажуць, што коні — гэта вялікая страта для калгаса. Я ўстаў і пытаю, чым мы будзем араць, бо ж абодва трактары пастраглі. Неяк паслухалі мяне і коні засталіся пры нас.

Далі нам вязалку і загадалі збожжа касіць. Дождж ідзе, а мы жнем. Збожжа мокрае, але жаць трэба. Снапы кідаем пад колы трактароў, бо коўзаюцца на дажджы. Накасілі, паставілі ляшкі. Падуў вецер, ляшкі нашы разваліліся, ніхто іх не паднімае, ляжаць. Звозім у скірду класці. Найшла хмара, а мы скірду кладзем у дождж. Малаціць узяліся, прыехалі дваццаць адзін чыноўнік з ваяводства і павета, а ўсё збожжа пазрасталася, нічога не выходзіць. Я пытаю іх, што за сэнс малаціць, калі ўсё прапала. А пракурор на мяне:

— О, kto wodę maści!

На днёўку выпала нам па тры кілаграмы гнілаватага аўса. І як хоч, так жыві.

Прычапіліся да мяне, быццам я грошы на царкву збіраў, а я не збіраў ні ў адной хаце. У Вялікую Пятніцу зрабілі суд у Бельску і засудзілі мне штраф; на сённяшнія грошы нейкія сто еўра было б. А бацюшка, ён хіба партыйны быў, столь і шалёўку з царквы абабраў і прадаў. Я ў гэтай справе паехаў у мітраполію і за гэта менавіта мяне і засудзілі. Пасля сакратар з Ляўкова пытае мяне:

— І што, будзеш яшчэ ў царкву хадзіць?

— Я ў царкву хадзіць не перастану, — адказаў я.

Як настаў Гамулка і дазволіў развязаць калгасы, у Польшчы раскідалася дзесяць тысяч калгасаў за адзін дзень. І ў нас стварылі ліквідацыйную камісію і старшынёй яе назначылі мяне. З Беластока развязаць наш калгас прыехаў агітатар, які раней заклікаў каб тым, што не хочучь у калгас, усё больш дакручваць гайку.

— I do czego ran dokręcił? — пытаю я яго.

Сталі мы прадаваць кароў, бо калгас задоўжаны.

Прыехалі да мяне начальнікі, каб я абору купляў за 200 тысяч, але я адказаўся. Пазней тая абора трапіла ў кулко.

Анатоль Храноўскі, ГАРАДОК:

У Гарадку мяне, *вывезенца*, на працу не прымалі, бо тут пры ўладзе былі тыя, што нас адсюль адправілі. Я пайшоў у меліярацыю, там цяжка працаваў. Пасля патрабавалі камбайнера і я ім стаў; пяць камбайнаў з Плоцка прыгнаў. Працаваў на камбайнах аж да пенсіі, але як і на пенсіі быў, то мяне таксама тры гады на работу бралі. Прымуць маладога, той нап'ецца і тады мяне сілаю бралі: прыедуць самаходам і мусіш ехаць!

Мікалай Шэшка, СТАРЫ КОРНІН:

Пасля вайны жылі мы з братам у адной хаце. Бацька ўжо быў стары, пераваліла яму за семдзесят. Цяжка было, але будавацца трэба. Самі вазілі калоды з лесу, самі пілавалі, самі ставілі.

У 1948 г. ажаніўся брат. У наступным годзе стаў я працаваць манцёр-рам. Электрыфікавалі мы толькі што заснаваныя калгасы па вёсках — у Крывятычах, Ягуштове, Пасынках, Крывой, Койлах, Махнатым. У Койлах сустрэў я сваю будучую жонку, Надзю, і ў 1951 г. пабраліся мы шлюбам. Потым з'явіліся на свет дзеці: дачка і сын. Па просьбе жонкі вярнуўся я на гаспадарку. Было ў нас

8 гектараў зямлі. Жонка была выдатнай краўчыхай. З-пад яе рукі ў 50-х гадах выйшла 8 маладых вучаніц. Шыла яна ўсё — жаночае і мужчынскае адзенне.

Пры Беруце не давалі будаўнічых матэрыялаў для прыватнікаў, толькі ўсіх агітавалі і гналі ў калгасы.

У 1955 годзе стаў я інвалідам. Пілавалі мы на дыскавай піле матэрыял на стадолу. Дошка так нешчасліва ўпала на пілу, што выбіла мне вока. Потым, калі далі мне інвалідную пенсію, дваццаць гадоў працаваў я саматужнікам у Інвалідным кааператыве. А зямлю перадалі мы калгасу, у якім стала працаваць жонка. Цяпер абое мы ўжо на пенсіі.

З 1950 года, сорак гадоў быў я сторажам і званаром у царкве, з якой суседнічае наш панадворак. Наша дачка Марыя працуе ў Гайнаўцы ў Настаўніцкім доме, а сын Леанід служыць святаром.

Ад калгаса атрымалі мы паўгектарны прысядзібны ўчастак і гектар пашы. Трымаем дзве каровы і цяля. Цяпер занятак у мяне такі: устаю раніцай, даю кароў ды вязу малако на пункт скупкі. Апрача гэтага садзім бульбу, загатаўляем сена, дровы. Рэгулярна наведваю царкву, бываю на царкоўных фэстах у суседніх прыходах — мяне там усе ведаюць...

Аляксандра Яцко, АРЭШКАВА:

У Арэшкаве пасля вайны жыло многа людзей. Панадворкі былі вузкімі і здаралася, што ў адной хаце жыло па некалькі сем'яў. Зямля вакол вёскі парэзана была вузкімі палоскамі, што тармазіла развіццё сельскай гаспадаркі. Калі пачалася камасацыя (узбуйненне зямельных участкаў), прапанавалася цэлым сем'ям выязджаць у пасёлкі вакол вёскі. Для гаспадароў, якія рашыліся пакінуць Арэшкава і паяліцца па-за вёскай, прыдзялялі поле ў вялікіх кавалках, распаложаных побач новазасноўваных панадворкаў.

Інжынер, які займаўся ліквідацыяй цераспалосіцы, запрапанаваў нам перасяляцца па-за вёску на хутар Парыева. Гаварыў, што на новым месцы атрымаем больш поля і будзе яно непадалёк ад дому. Колькасць поля ў нас пабольшала, але было яно горшым якасна. На адным куску амаль увогуле не хацела расці збожжа і мы там пасадзілі лес. На полі сеялі жыта, авёс, ячмень. Сеялі крыху канюшыны і сырадэлі. Выгадна было, што непадалёк дома былі лугі і паша.

Мы спачатку перавезлі хлех і клуню. У хляве зрабілі пакой з печчу, у якім жылі каля двух гадоў. У гэтым часе будавалі новы дом. Частку дома, які займаў у Арэшкаве — прадалі. Мой муж Юльян ведаў сталярскае рамяство і сам заняўся будовай хаты. Наймаў толькі мужчын для дапамогі. З тоўстых дрэх, якія куплялі ў лесе, уручную рэзалі матэрыял для будовы. Муж сам выканаў аконную сталярку і дзверы. У новазбудаванай хаце знаходзілася вялікая кухня, пакой, сені і камора. Спачатку пасяліліся мы толькі ў кухні, дзе ўсе спалі. Адзін ложка рассоўваўся і спалі на ім трое дзетак. Адна дачка спала на шырокай лаве, а іншая на печы. Пасля абсталявалі вялікі пакой і там стала спаць частка сямейнікаў. У кухні спачатку

зрабілі гліняную печ, а ў пакоі адразу выканалі кафлёвую печку. Умовы жыцця ў суседзяў былі яшчэ горшымі.

На злome саракавых і пяцідзесятых гадоў вакол Арэшкава паявіліся іншыя невялікія пасёлкі. Іх жыхары эмацыянальна спалучаны былі з матчынай вёскай — Арэшкавам, якое было адміністрацыйным цэнтрам. Каб хутчэй абсталявацца на новым месцы, людзі хадзілі на працу ў недалёкую Белавежскую пушчу.

Мой муж працаваў у лесе зімой. Да Ражджаства Хрыстовага мужчыны рыхтавалі матэрыял на дровы, а пасля святаў вывозілі яго на патрэбы пакупнікоў. У гэтым самым часе рыхтавалі таксама і прывозілі дровы дамоў. Гэты занятак быў цяжкім і таму мужчыны бралі ў лес лепшае харчаванне. Калі муж выязджаў у лес, я ўставала вельмі рана. Бывала, што ўжо з трох гадзін раніцы я пачынала варыць стравы на сьнеданне і на абед. Найчасцей былі гэта нейкі суп, бульба, збожжавая кава і часам нешта малочнае. Мяса мужчыны бралі ў лес. Днём я займалася дабыткам і выконвала хатнія працы. Зімой прыходзілася многа прасці і ткаць.

Многа часу займала праца ў полі, бо ўсё трэба было выконваць уручную. Аднак пераехаўшы з Арэшкава ў Парыева праца крыху аблегчылася. На палосках побач Арэшкава мы жалі збожжа сярпамі. На вялікіх кусках поля каля Парыева сталі збожжа касіць і таму маглі хутчэй выканаць працу. Малацьбу цэпам заступілі малатарні. Пабольшалі ў нас таксама кавалкі поля з агароднінай і сталі мы сеяць новыя расліны. Паявіліся ў нас агуркі і памідоры. Аднак было многа працы дома. Калі муж рабіў у лесе або рыхтаваў матэрыял на будову дамоў, я з дапамогай дзяцей займалася дабыткам. Кармілі мы кароў, кабылу, авечак, свіней. Дзеці дапамагалі ў палявых работах і пры доме. Хаця было многа працы, то жыць было радасна. Калі завяршылі нейкую работу, цешыліся.

Пераехаўшы на новае месца, у нас была адна або дзве каровы. Частку малака пакідалі мы на свае патрэбы.

У Гайнаўку насілі прадаваць сыры і смятану. Гадавалі мы па некалькі свіней. Аднак на свае патрэбы пакідалі толькі адну штуку, а апошнія прадавалі. Калолі свінню перад Ражджаством Хрыстовым. Соленую куньпу і каўбасу вешалі ў каморы, а сала перахоўвалі асобна. Калі былі пасты, то пасцілі. У пост таксама ўсё было смачнае. Рыхтавалі мы тады розныя супы з грыбамі, бульбай і гарохам. Суп акрашаны алеем быў вельмі смачны. Каўбаса і мяса, якое крыху прысохла, вісела ў каморы ажно да Вялікадня. Перад святамі выносілі мы для асвятчэння салямяную каробку харчоў, якіх хапала для ўсёй сям'і ад Вялікадня да Правадной нядзелі.

НН, ВАСЬКІ:

Запісваліся выязджаць у СССР; у Васьках запісалася трыццаць сем'яў, мама таксама. Пакуль забіралі самаходамі, то тыя паехалі, а калі фурамі — адмовіліся. Ну і мая мама таксама асталася. А тата, як яшчэ жыві, назапасіў дрэва на хату, бо хата старая была ды яшчэ ад выбуху снарада палопалі ў ёй шыбы ў вокнах. Многа дрэва было — на падвойную хату. І калі мелі выязджаць, то мама тую новую хату прадала — за звалак палатна і за кажух ды за якоесь парася; ну, дарам. І так асталіся без хаты, без нічога, бо яшчэ і бульба нам вымерзла. Карова захварэла і здохла, кабыла таксама; бо не было хлява. Мелі чатыры авечкі, мама зрабіла для іх такую скрынку; прышоў воўк уначы і ўсе тыя авечкі выцягнуў. І так мы жылі, пакуль не паўстаў у Васьках калгас. У калгасе стала мама на працу, цяжка працавала, на будове, разам з мужчынамі. У 1956 годзе захварэла і год пазней памерла.

НН, ЧАРАЎКІ:

У 1949 годзе сталі ездзіць у Чараўкі працаўнікі Паятовага камітэта намаўляць у калгас. Сходы доўжыліся па цэлых ночах. І ўсе члены партыі, дзесяць чалавек, запісаліся ў калгас у Чараўках і Кажанах. А пасля такі ціск

зрабілі, што ў 1952 годзе і дзесяць сераднякоў запісалася ў калгас. Зааралі межы, а тых што ў калгас не хацелі, выганялі на горшую зямлю. Спачатку нічога не было, пасля пабудавалі абору, стадолу, склад, дзве хлеўні. Спярша абраблялі зямлю простымі прыладамі, пасля трактар маркі „Зэтар” з ГОМ у Рынках прыезджаў араць, пасля і машыны з ПОМ у Беласточку прыезджалі.

Спачатку ўраджай быў добры, а пасля ўсё горшы і горшы. Некаторыя не хацелі працаваць і ў 1956 годзе калгас у Чараўках, першы ў павеце, разваліўся. Разваліліся і калгасы ў Канцавізне, Завыках–Ферме, Заячках. У Завыках, Лешні і Дакторцах калгасы не арганізаваліся. У каталіцкія вёскі Рынкі, Срэдзінскія і Зімнхі прыезджалі агітатары, але нікога заагітаваць ім не ўдалося. Не арганізавалі калгасаў і ў Войшках, Рыбалах, Паўлах. Былі калгасы ў Плютычах, Райску, Дэнісках, Храбалах, Гацьках, Арэхвічах. Калгас у Дарожках вытрываў і сёння мае вялікі комплекс хлеўняў у Дарожках, Заячках ды Чараўках і з’яўляецца адным з большых пастаўшчыкоў мяса ў Беласток.